

Vondrák, Václav

Složení o dvou jménech

In: Vondrák, Václav. *Příspěvky k nauce o praslovanském přízvuku*.
Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1924, pp. 29-31

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126419>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

násěc stč. ‚purpura‘ a ‚ascia‘, *účást*. Čeština přejala tato slova a jiná obdobná z praslovanštiny se stoupavou délkou v prostřední slabice. Před ní se musila dlouhá předložka zkrátit, pak se musila sama zkrátit mimo nom. akk. sg. (na konci -ь!) a toto zkrácení proniklo v češt. pak i do n. akk. sing. Byla-li kořená slabika krátká, zachovala předložka svou délku veskrz v deklinaci a ta se dostala pak i do složenin s původně dlouhou, ale před tím již zkrácenou kořenou samohláskou. Tato zachovaná délka předložek dokazuje, že po nich byl skutečně stoupavý přízvuk. Nešlo by jen tak lehce připisovati to vlivu složenin s kmenem na -a.

Původně krátké předložky nedlouží se zde obdobně, jak se tak děje u složenin kmenů na -o (na př. *důvod*, *průvod* atd.), poněvadž se u jednotlivých kmenů na -i nevyskytuje tolik složenin s různými předložkami, a sice hlavně s dlouhými a zároveň s krátkými, jak to bývá často u složenin kmenů na -o, na př. od slova *moc* se netvoří žádné **námoc* a pod., což by pak mohlo působiti na př. na *pomoc*. Avšak u dalších druhotných složenin mohla již obdoba působiti. K **pověď* bylo utvořeno *nápověď*, *přípověď*, *výpověď*, *zápověď*, zde máme tedy již celou řadu složenin s dlouhými předložkami a tak mohlo dle nich obdobně vzniknouti i *průpověď*, ale jako jinde, zůstalo zase i zde krátké *opověď*, *otověď*. Též v slovenštině máme *pripoved*.

Výjimku činí *průtrž* f. a v jiném ohledu stč. *přetrž*, *přitrž*, avšak první slovo bylo v stč. maskulinum a podleho tedy snadno vlivu slov jako *průlom*, *průřez* atd. a druhé tvoří obdobnou výjimku, s jakými jsme se shledali též u kmenů na -o s předložkou *prě-*. Ostatně vyskytuje se dialektické *bez přetrže* (v jihozáp. Čechách).

Složeniny o dvou jménech.

49. Kmeny na -i. Poněvadž po dlouhé slabice, která může být i též nahrazena dvěma krátkými slabikami, klesavý přízvuk přechází v praslov. v stoupavý, jsou zcela v pořádku složeniny jako r. *blagodátъ*, *vodotěcъ*, *vodotócъ*, *listopádъ*, *rukojátъ*, *černobýlъ*, *syromolótъ* (vedle *syromolotъ*), mouka ze syrového obilí. K těmž výsledku vedla základní slova, která měla již jako jednoduchá stoupavý přízvuk. Avšak pod vlivem častých složenin jako *zápověď* a pod. ujímá se zde přízvuk na začátku slov a máme již mnoho takových složenin v ruštině jak *živopisъ*, *lětopisъ*, *právopisъ*, *vódovertъ*, *vódopadъ* f. ‚opadání vody‘ (vedle toho též ještě *vodopádъ*, avšak jen *vodbpadъ* ‚vodopád‘ jakožto maskulinum, z čehož vidíme zřejmě, jak zde působily jen obdobně složeniny na -i), *lětorostъ* a *lětoroslъ*, *góloledъ*, *skórochodъ* ‚rychloběh‘ (proti *skorochód* m.

„rychlóběžec“, tedy obdobně jako *vodopád*). Tím mohly vznikati dvojité tvary. Tak máme vedle shora uvedených ještě *vodotoč*, *syromolot*.

50. V srbskochrvatštině zachovalo se z původního stavu jen *blagodat* a to možná ještě jen vlivem církevním. Jinak jsou zde jen obdobné tvary: *blagovijest*, *črvotōc*, *gōropād* f. „zuření“, *pūstopāš*, *rūkovēt*, adv. *střmoglāv* a jiné.

Za to se shledáváme ještě v čakavštině se starým stoupavým přízvukem: *rukovēt*, *kolotēc*, *senožēt*, kteréžto tvary vzbudily Leskienův údiv při jeho posuzování a výkladu celé této otázky (Afsl. Phil. 21., str. 337). Pro nás není na nich nic podivného, naopak shledáváme v nich pravidelné tvary. Ovšem třeba podotknouti, že přízvuk „byl zde dříve stoupavý v našich složeninách, tady **kolotēc* a pod.

51. S novotou shledáváme se i v slovinštině: *črvojēd*, *kolomāst*, *blagodat*, *blagovest*, *letorāst* *samorāst*, *rokovēt* (je-li v čak. *rukovēt*, třeba vytknouti, že zde byl dříve stoupavý přízvuk), proti *slepovūž* „slepýš“, ač je simplex *vōž*, ale jen mask.

52. Útvary k men ů na -o. Kdežto jsme měli u složenin s předložkami dva hlavní typy: r. *narod* a r. *oblako* (*oblak*), schr. *narod* a *oblāk*, byl zde druhý typ původně vyloučen, poněvadž vždy předcházelo aspoň dvouslabičné slovo, takže klesavý přízvuk vyskytl-li se zde, musil býti změněn v stoupavý.

53. V ruštině máme skutečně jen typ, který odpovídá typu *narod*: *bljudoliz* a *lizobljud*, *bēsogōn*, *tolstogolōv*, *vodoem*, *vodovorōt*, *suchogār*, *suchodōl*, *bēlovolōsuj*, *bēlogolōv*.

54. V slovinštině máme totéž: *drvotōn* -*tōna*, *vodonōs* -*nōsa*, *kolotōk* -*tōka*, *zlatorōg* -*rōga*.

55. V srbskochrvatštině je sice tento typ dosti hojně zastoupen, vedle toho však zde máme také nový. Starý typ zastoupen je příklady jako: *bjelōgrab* *grāb*, *golōglav*, *krivōglav*, *pustōruk*, *samoživ*, *samōuk*, *dobrōcūd* (čūd f.), *golōvrat* „s nahým krkem“ (*vrāt*), *keštōzub* (*zūb*), *brzōlov*, *kozōmor*, *bosōnog*, *dugōkos*, *dvōrog*, *mirōkov* „osnovatel míru“.

Vedle toho však nový typ: *blāgoslōv*, -*sōv*, *drāgokūp*, *rūkosād*, *sāmorāst*, *sūhozīd*, *gōmvōāl* (stč. *hōvnōval*, *hōvnīval*, slc. *hōvnīval*, nč. *hōvnīval*, dial. *hōvnīvār*), *kōlomāz*, *blāgosōv* -*sova*, *sāmōtok* a *sāmōtok*, *vīnobōj*¹.

56. Tyto útvary jsou speciálně schr., tedy pozdějšího původu a vznikly dle vzorů jako *prēmēt*, *pōdsmījek*, r. *podsměch*, slov. *podsměh*.

¹ Sem též vlastní jména: *Drāgomūr*, *Gōdomūr*, *Ijūbomūr*, *Rūdomūr*, *Tūtomūr*, *Vītomūr*.

Hlavně však byl jejich vzniku dán podnět útvary, které náležely původně *i*-kmenům a z nichž se pak časem staly kmeny na *-o*, při čemž však podržely svůj starý přízvuk. Tak *kōlomaz*, v češtině je to ještě, kmen na *-i*: *kolomaz* f., *rukopīs* m. (srovn. r. *rukopisъ* f.) *līstopād* ,říjen‘, srovn. r. *listopadъ* f. ,podzim‘, *listopād* ,opadávání listů, říjen‘; *sūhozīd* č. ještě *zeď*, *zdi*.

Vedle nových vyskytují se ještě staré útvary: *č̣norēp* vedle *crnōrēp*, *sāmōtok*, *samōtok*, *Slāvōljub* a *Slāvōljub*, *Mīlosav* a *Mīlosav*, *hlādolež* a *hlādōlež*. Povšimnutí zasluhují též složeniny jako *schr. bogōmōljac* *bogōmōljca* (*bogomōljac*, *-mōljca*), r. *bogomōlec* *-mōlca*, r. *bogobōrec* *-bōrca* od slova *borcē* *borcā*, *bogotvōrec* *-tvōrca* od slova *tvorcē* *-rcā*, *psalmopēvec*: *pēvec* *pērcā*, přízvuk bývá tudíž pošinut kupředu.

57. Kmeny na *-a*. V ruštině setkáváme se zase s metatonii několikrátě již blíže označenou: *bělošēja*, *kožemjāka* ,koželuh‘, *prostokvāša*, *pustomēlja*, *skorotēca*, *slīnotēca*, *vodotēca*, *vodovāžda*, *vodocērpa*, *vojevōda*.

58. V slovinštině také tak: *glavobōlja*, *glavonōša*, *grlobōlja*, *zobobōlja*, *vojskovōdja*, ,*vojevūdce*‘, *kolotēca* ,kolej‘, *krvotēca*, *mesojēja* ,pojídání masa‘, *samovōlja* ,svévole‘, *senokōša* ,horská louka‘, *senošēca*.

Vedle toho: *črevobōlja* ,ujímání‘, *glasovōdja*, *kozopāša* a jiná. Možno zde viděti vliv útvarů jako *navāla*, *navika*, *pokōra* a pod.

59. V srbskočrvatštině je převážně ještě zachován starý způsob, jak se nám jevil hlavně v ruštině: *črvotēlja* ,tesař‘, *kozopāša*, *krvōlija*, *krvōpijā*, *krivōšija*, *stōklasa*, *zlōsreca* ,nešťastník‘, *bogōmōlja* ,modlitebna‘, *glasnoša* ,posel‘, *knjigōnoša* ,listonoš‘, *glavobolja* (srovn. i slov. *glavobōlja*), *sjenōkoša* ,louka‘ (i slov. *senokōša*).

Velmi zřídka se vyskytuje *sṭrmoglēda* ,kdo se mračí‘, *tānokprēlja* a jiná. Tyto útvary jsou také nového původu jako v slovinštině jim odpovídající *kozopāša* a pod., neboť zdĺoužení samohlásky základního slova nebylo by zde jinak možné. Jeví se zde vliv nových složenin jako *sūhozīd*, pak *č̣rvotē* a pod. K těmto složeninám dospělo se bezpochyby, když původní neoakut **prēlja* změnil se v neocirkumflex (srovn. štok. *strāža* proti slov. *strāža*, r. *storōža* a jiná).

Sloveso.

60. Přízvuk na koncovec u kmenů na *-o*, *-e*. U slovesa se vyskytují některé přízvukové zvláštnosti, které nabývají jakéhosi všeobecnějšího rázu, poněvadž je pozorujeme u více než jedné konjugace. Sem náleží především přízvuk na koncovečkách sloves s kmenem na *o*-, *e*-